

ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1 (477.8)

Анатолій Марценюк

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ 1920–1939 РР. В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті автор аналізує західноукраїнську історіографію суспільно-політичного руху Східної Галичини 1920–1930-х рр., ілюструє різні підходи у визначенні національної ідеї, оригінальні інтерпретації державотворчих проектів.

Ключові слова: Східна Галичина, суспільно-політичний рух, західноукраїнська історіографія, перша половина ХХ ст.

Головним завданням сучасної української історичної науки є дослідження суспільно-політичного руху 1920–1939 рр. як необхідного елементу цивілізаційного розвитку держави. Необхідно з'ясувати особливості утворення та діяльності політичних партій Східної Галичини міжвоєнного періоду ліберальної, національно-демократичної і праворадикальної націоналістичної орієнтацій, метою яких було відродження української нації та державності крізь призму історіографії першої половини ХХ ст. В історіографічному плані дана проблема перебуває на етапі розвитку і вимагає ґрунтовного дослідження та зважених оцінок.

В означений період дослідження найбільш повно визначені різновекторні підходи стосовно інтерпретації національної ідеї українців, що може бути повчальним для сучасного політикуму у виробленні національної ідеї незалежної України та формування політичної нації.

Національна українська історіографія міжвоєнного періоду розглядала суспільно-політичний рух Східної Галичини 1920–1939 рр. в основних напрямках – народницького (М. Грушевський), державницького (В. Липинський) та консервативного. Проте відсутність надто радикально полярних концепцій М. Грушевського та В. Липинського дозволяє зробити висновок про їхню взаємодоповненість у контексті складання єдиної національно-державницької парадигми, в якій знайшли своє відображення основні засади як державницького, так і народницького напрямків [20].

Характерною ознакою історіографії першої половини ХХ ст. було існування значної кількості історико-літературознавчих досліджень, виконаних групою вчених, об'єднаних навколо НТШ (О. Терлецький, І. Франко, І. Свенцицький, М. Тершаковець, В. Щурат, М. Возняк), які вивчали національне відродження в контексті літературно-культурного розвитку Галичини.

Поряд з історіографією українофільського спрямування існувала також русофільська історіографія, представники якої групувалися навколо Ставропігійського інституту. Відомим істориком цього спрямування був Ф. Свистун. У своїх роботах він наголошував на тезі, що галицькі русини належали до складу “общерусского” народу, процес їх національного пробудження був органічно пов'язаний саме з відродженням “общерусскої” свідомості. Національні інтереси галицьких русинів представляло тільки старорусинство, якому протистояли штучно створені австрійцями й поляками народовці, що прагнули прищепити українофільську свідомість [1, с. 137].

Після закінчення війни в 1920 р. Галичина знову дісталась на основі вироку амбасадорів великих держав Польщі, яка підкресливши її національну, історичну назву, перейменувала її в Малопольщу. Рішення Ради послів зміцнило владу Польщі над Західною Україною.

Польська держава стала інструментом поневолення українського народу. Інкорпоративна (територіальна) концепція ендеків, які з 1923 р. посіли провідне місце в уряді, передбачала створення великої однопольської держави. Ця програма спиралася на помилкові уявлення про месіанську роль і силу польської культури, а також переконання в слабості національно-визвольного руху [3].

В університет приймали виключно поляків. Із Львівського університету виганяли неугодних професорів. Так, був вигнаний і залишений без пенсії вчений Тит Іванович Мишковський (1861–1939) за відмову присягнути на вірність Польщі. При прийомі на роботу чиновника вимагалась декларація про перехід у католицизм. Цей принцип застосовувався завжди у цьому випадку [2].

В українському суспільстві Східної Галичини міжвоєнного періоду тривали дискусії стосовно державного будівництва національної держави.

Микита Шаповал, характеризуючи суспільно-політичний рух Східної Галичини на початку 1920-х рр., зауважує на соціальній диференціації, розпорошених поглядах української інтелігенції, яка не мала єдиного бачення у плані української державності. Автор у своїй праці “Шлях визволення” обґрунтовує тезу про консолідацію усіх українських політичних сил у боротьбі проти всіх окупантів [19, с. 28].

В’ячеслав Липинський, історик, соціолог, політик, публіцист, який виступав яскравим представником українського консерватизму, у часописі “Стара Україна” зауважував: “Наша ідея се не старий монархізм, котрий упав і дальше паде. Наша ідея се й не старе, виборне Гетьманство. Наша ідея нова, але виросла з досвідів давньої та з найновішої страшної практики, котру за нашої пам’яті переживає український народ. Український народ до кінця не буде мати своєї держави, коли дальше буде слухати руйників і різних кандидатів та їх кандидатів. Занепад релігії і заміна її націоналізмом веде дану націю не тільки до агресивності проти сусідів і до оточення себе рядом ворогів, але передусім до внутрішнього розкладу, до анархії та загибелі. Ідеологія без матеріальної сили не здатна творити життя. Револьюційний переворот у сфері ідеології завжди закінчується реакцією і зміцненням того, що малося на думці змінити” [12, с. 16].

Василь Кучабський, учень і сучасник В. Липинського, сформувався поза межами гетьманського руху. Він писав, що “аби ми колись створили державу від нас залежить, чи доложимо всіх зусиль, аби перемогти – і особисто хочу ті зусилля класти. Инакше не було б рації взагалі оставати Українцем”. В. Кучабський завжди вірив, що швидше чи пізніше незалежна Україна буде створена. 1929 р. у вступі до своєї праці “Західна Україна в боротьбі з Польщею та більшовизмом в роках 1918 – 1923 рр.” писав: “Національна самосвідомість та стихійний гін до свободи народу, що на своїй етнічній території між Карпатами й Доном нараховує біля тридцяти мільйонів душ. Але вільно передбачати наступне: коли з великих страждань цієї нації зродиться нова провідна верства, яка сполучатиме хоробрість з мудрістю, що її вимагає надзвичайно складне міжнародне становище країни, – тоді настане час, коли в Східній Європі українська справа стане основною справою майбутнього” [23].

Іван Лисяк-Рудницький вказував, що консерватизм один із чотирьох напрямків української політичної думки (поряд з народництвом, націоналізмом і комунізмом), хоч і найменш підтримуваний народними масами, зробив найбільший інтелектуальний внесок у духовне та політичне життя України. Але цей напрям конфліктував із комуністичною ідеологією та з ідеологією Організації Українських Націоналістів (ОУН) [7].

У західноукраїнському суспільстві тривала дискусія щодо шляхів консолідації національно-державницького табору. Прибічник радянофільських настроїв Д. Левицький у статті “Ще про наше становище до радянської України” на початку 1925 р. стверджував: “...на радянській Україні росте, міцніє і розвивається українська національна ідея, і разом зі зростом цієї ідеї – чужі рямці фіктивної української державності наповнюються рідним змістом справжньої державності. І цей факт є рішачим для нас, як українських націоналістів, на скристалізування нашого відношення до радянської України” [18].

Націонал-демократи, попри розбіжності в різних питаннях, були антикомуністами. Д. Левицький у газеті “Діло” писав: “Відкидаючи орієнтацію на Москву, відкидаємо й на Харків, який став символом столиці більшовицької влади, що йшла й подекуди й нині йде в хвості Москви. Орієнтуючись на Київ, орієнтуємося на символ українства і на реальний центр усього українського духовного життя, у вірі, що той центр у свій час стане знову і політичним центром” [8].

Ухвала Ради послів країн Антанти 14 березня 1923 р. про приєднання Східної Галичини до Польщі стала каталізатором пошуку шляхів розв’язання українського питання у національно-державницькому таборі Західної України. У цей період голова екзильного уряду ЗУНР Є. Петрушевич був готовий співпрацювати із будь-якою зовнішньою силою, яка би могла допомогти визволити Галичину від поляків [6]. Його радянофільську орієнтацію підтримала закордонна група Української народно-трудової партії, яка у зверненні до Народного комітету УНТП (Української народної трудової партії) від 20 квітня 1923 р. підкреслила, що переважаючою орієнтацією цієї групи був Схід, хоч не виключалися “власні сили народу і чужа допомога: поки що можемо надіятись кооперації лише з Литвою, Білорусією, радянськими республіками, Німеччиною і зарисовуючоїся можливості помочі зі сторони Англії на випадок її скооперування із Совітами” [5, с. 170].

Роман Солчанюк у монографії “The Communist party of Westert Ukraine, 1919–1938” зазначав, що комуністична партія підкресливала вирішальне значення для всього суспільно-політичного життя у Східній Галичині існування СРСР. У постанові II з’їзду Комуністичної партії Західної України за 1925 р. стверджувалось: “Виходячи з того, що національне визволення можливе тільки після перемоги соціалістичної революції в Польщі, і стоячи в своїй національній політиці на ґрунті ленінського принципу права нації на самовизначення аж до відокремлення, що в даній конкретній історичній обстановці (існування УРСР, до якої належала значна частина Західної України, безсумнівне стремління працюючих мас цілої Західної України до УРСР) буде означати приєднання цілої Західної України до УРСР, партія в сучасний період повинна скерувати національне невдоволення мас, як і всю їх революційну енергію, на повалення влади польської буржуазії та встановлення робітничо-селянського уряду в Польщі” [21, с. 34]. Автор зауважує, що КПЗУ розглядала національне питання українців Східної Галичини в контексті поширення та закріплення комуністичних ідей у власне Польщі.

Організаційна та політична криза міжвоєнного періоду не обминула й Українську Військову Організацію (УВО). Політичні й ідеологічні розбіжності серед членів УВО посилювалися у зв’язку з її орієнтацією на націоналізм.

Основоположником українського націоналізму був Д. Донцов, який у “Літературно-науковому віснику” обґрунтував необхідність розвитку української ідейної програми на основі “ідеології українського націоналізму”. Він так аргументував свої погляди: “Не роблю реклями ні фашизму, ні большевизму: чи скінчиться один – не знаю, що другий скінчив повним банкрутством – очевидно. Але мені ходить не про їх внутрішню політику, лиш про методи захоплення державного апарату і його скріплення (се ж завдання стоїть перед нами!) а в сім відношенні і фашизм і большевизм і досі лишаються прикладами того, як се треба робити” [14].

Дмитро Андрієвський писав у “Розбудові нації”: “Основною, засадничою, рішаючою прикметкою українських націоналістів є віра – безоглядна, чинна, будуюча віра в націю, в її самоціль, в її самовистачальність, в її снагу й мудрість, в її органічну цілісність і спайність” [13]. Автор за відправну тезу поставив відмінність нацизму від українського націоналізму, який у свою чергу був адекватним патріотизмові. Екстремізм українських націоналістів стосувався не стільки ідеології, скільки методів боротьби. Він диктувався тогочасними обставинами життя й діяльності українських політичних сил, які змушені були протидіяти курсові влади на державну колонізацію.

Основним чинником, що робив справу консолідації різних українських політичних течій актуальною, був, зокрема, стан польсько-українських взаємин і ситуація на українських

землях під Польщею. У процесі нормалізації цих відносин активну участь приймало Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Підсумовуючи цю політику, голова УНДО В. Мудрий у липні 1937 р. змушений був визнати, що “нормалізація” дала українцям “багато розчарувань, а мало позитивного” [11].

Неприхильне ставлення широких кіл громадянства до цього політичного курсу знайшло свій вияв у позиціях українських політичних сил. У середині 1936 р. внаслідок невдоволення “нормалізацією” утворилась опозиція до партійного проводу, очолюваного В. Мудрим. До опозиції, що гуртувалася навколо найавторитетнішої щоденної газети “Діло”, входило ряд визначних діячів партії: К. Левицький, В. Кузьмович, І. Кедрин-Рудницький, І. Німчук, Г. Тершаковець, О. Луцький. Опозиційну групу очолював колишній голова партії Д. Левицький [4].

Прибічники консервативної ідеї в Галичині (І. Кревецький, С. Томашівський, І. Крип'якевич) намагалися консолідувати власні зусилля навколо друкованого органу “Політика”, що був заснований в 1925 р. Цей друкований орган мав стати ідеологічним центром організації консервативного напрямку. Українське національне демократичне об'єднання (УНДО) мало стати осередком організації. С. Томашівський визнавав, що “справа потерпіла невдачу головно з-за недостатньої організаційної бази й підмоги моральної. Не було підпертя навіть в колах, на які згори можна було рахувати. І та моральна ізоляція була дуже важною причиною припинення” [9, с. 119].

До причин інтенсивного поширення консервативно-гетьманської ідеології у міжвоєнне десятиліття на східногалицьких землях відносимо: а) існування тут консервативної ідеології, духовною і національною основою якої була Греко-Католицька церква, а носіями – сформована у ХІХ ст. в умовах відсутності власної держави українська провідна верства – греко-католицькі священики; наявність у 20–30-х рр. інтелектуальних сил – учених, публіцистів, громадсько-політичних діячів, які були прихильниками консервативно-монархічної ідеології; в) навчання у міжвоєнні роки в університетах Німеччини та Чехо-Словаччини галицької молоді. С. Томашівський висловив такі аргументи: “Будучина залежить від вислуду боротьби, яка вже почалася, між ідеєю старого авторитету, авторитету аристократичної монархії, на якому побудована вся новочасна культура та між ідеєю відновлення орієнтальної деспотії” [16]

Степан Томашівський розробив проект української державності, який полягав у тому, що власне західноукраїнський регіон мав стати головним центром зародження і поступової розбудови української державності та засвоєння українцями основ державної культури. Суть його задуму полягала в постулаті надання українцям самоврядування на теренах, де вони становили переважну більшість населення. Висловлюючи прагнення українців до здобуття тут власного державного права у формі територіальної автономії, він покликався на тяглість традиції Галицько-Волинської держави [17].

Зміст цього проекту був викладений у серії статей С. Томашівського, що з'явилися у тижневику “Нова Зоря” в 1928–1929 рр. та в його рефераті, виголошеному в Інституті дослідження національних справ у Варшаві 12 квітня 1929 р. Він наголошував на особливому значенні боротьби за право на автономію для політичного виховання суспільства: “Тільки в такій школі легальної боротьби виховане громадянство не потребує боятися моменту, коли доля полишить його самому собі: воно не попаде в анархічний хаос і не опиниться в новій залежності від дозріліших сусідів, а створить і утримає державну незалежність” [15].

Степан Томашівський вважав, що висунення українськими політичними середовищами Галичини нездійснених за тогочасних обставин гасел самостійності й соборності є доказом слабкості національної свідомості. Він виступав за еволюційний розвиток національного руху із застереженням, що “в моменти актуальності питання ми, очевидно, не зрікаємося нічого” [15]. На думку історика, творення державницької нації вимагало засвоєння нею державної культури, що не було можливим без державної практики.

У рефераті О. Назарука, виголошеному на засіданні ЦК УХО (Центрального комітету Українського християнського об'єднання) 6 грудня 1928 р., так було сформульовано тактику організації: “Треба збирати сили, не вільно кричати. Наслідком цього – реалізація одинока – автоном-угодовство. Незалежність може бути лиш завершенням органічного росту громадянства” [24]. Автор зауважував, що панівні кола Польщі впливали на політичні процеси, що відбувались у середовищі українських партій.

Внаслідок поділу українського суспільства Галичини на різні табори у 1937 р. ця проблема стала предметом дискусій у проводах партій, про неї багато писали політичні часописи. “В останніх часах, – констатував радикальний “Тромадський голос”, – українська преса широко заговорила про потребу в нас консолідації” [3].

Михайло Лозинський зауважує, що здійснити свою місію західноукраїнські землі зможуть лише тоді, коли не вважаючи на польську окупацію, стоятимуть на становищі власної державності та вестимуть боротьбу за визволення з-під Польщі. У своїй праці “З Новим 1924 роком” розглянув основні ідеї боротьби проти польської окупації під прапором державності, зокрема ідея примирення з Польщею за ціну національно-територіальної автономії західноукраїнських земель до часу здійснення соборної української державності; ідея боротьби проти польської окупації під соборницьким протирадянським прапором боротьби проти всіх окупантів; ідея боротьби проти польської окупації під соборницьким радянським прапором з'єднання з Українською Соціалістичною Радянською Республікою (УСРР) [11].

Автор наголошує на тому, що західноукраїнські землі мусять перейнятися свідомістю, що вони не частина польської держави, а тільки державна одиниця, яка веде боротьбу з ворожою окупацією польської держави. М. Лозинський пропонує українським політичним партіям об'єднатися на такій ідейній платформі: 1) соборна українська державність як ціль; 2) державність західноукраїнських земель – як платформа організації державного життя західноукраїнських земель для боротьби проти польської окупації і взагалі для збереження української державності на цих землях до часу здійснення соборної української державності; 3) утворення державної влади західноукраїнських земель. Справа закордонного представництва є однією із задач утвореної державної влади; 4) до часу утворення державної влади начальним політичним органом західноукраїнських земель повинно бути міжпартійне об'єднання. Воно повинно подбати про тимчасове закордонне представництво західноукраїнських земель, яке й повинно бути доручене Президентові Української Національної Ради; 5) після утворення державної влади міжпартійне об'єднання творить політичну основу, на яку спирається державна влада. М. Лозинський стверджує, що основні тенденції суспільно-політичного руху Східної Галичини у міжвоєнний період визначила світова економічна криза, колонізаторська політика польських панівних класів, поляризація політичних сил та неоднозначне ставлення до санаційного режиму – з одного боку, до ідей і практики комунізму – з іншого.

О. Лишук у “Вістнику Марійських товариств” зауважує про важливу роль жінки в суспільному житті Східної Галичини. Автор наголошує: “Треба завжди пам'ятати, що Пречиста Діва Марія найкраще блистіла чеснотою й саме ця чеснота є основою, питомою для Дружинниці-дівчини. Непересічна любов до своєї Батьківщини. В праці для своєї Батьківщини не буде Дружинниці знати ніяких обмежень ані границь. Один такт серця для Христа, один для Батьківщини” [10].

Західноукраїнський варіант жіночого руху мав принаймні дві особливості. Перша – виразно національний характер жіночого руху і можливість формувати феміністичну свідомість як складову власне національної свідомості та національної культури. Друга – тяглість і неперервність історичного розвитку до 1939 р., що був типологічно споріднений з відповідними явищами та процесами у західно– та центральноєвропейському регіонах.

Таким чином, історіографія суспільно-політичного руху Східної Галичини 1920–1930-х рр. проілюструвала різні підходи у визначенні національної ідеї, політичної

спрямованості українського суспільства, своєрідні інтерпретації причинно-наслідкових зв'язків суспільної та політичної ситуацій, державотворчих проектів.

Список використаних джерел

1. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства / М. Андрусак. – Львів, 1935. – 235 с. 2. Геть окупацію Західної України // Правда. – 13 жовтня 1932 р. – С. 21. 3. Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських українців із наддністрянськими та участь їх у культурнім і громадським життю Галичини (Короткий історичний огляд) / В. Дорошенко // На вигнанні: Альманах. – 1925. – С. 5–23. 4. Кревецький І. Помічні дні. Причини до історії панщини в Галичині в XIX ст. / І. Кревецький // Записки історико-філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – 1907. – Т. LXXVI. – С. 143–155. 5. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929 рр.). – Т. 1. / М. Кугутяк. – К.: Івано-Франківськ, 2002. – 463 с. 6. Левинський В. Війна чи мир в українському громадянстві? / В. Левинський // Громадський голос. – 1937. – 23 жовтня. – С. 12. 7. Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і діячів / К. Левицький. – Львів, 1936. – Ч. I; 1937. – Ч. II. 8. Левицький Д. Ще про наше становище до радянської України / Д. Левицький // Діло. – 1925. – 25 січня. – С. 33. 9. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – 578 с. 10. Лишук О. Про роль жінки в суспільному житті Східної Галичини / О. Лишук // Вістник Марійських товариств. – Січень-червень 1938 р. – С. 17. 11. Лозинський М. З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української держави і задачі західно-українських земель / М. Лозинський. – Женева: 1924. – 76 с. 12. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / В. Мудрий. – Львів-Нью-Йорк: Наукове товариство імені Шевченка, 1999. – С. 19–122. 13. Назарук О. Вячеслав Липинський відновитель державної ідеології України / О. Назарук. – Чикаго: 3 Січової Друкарні, 1926. – 32 с. 14. Під Польщею // Розбудова нації. – 1929. – березень–квітень. – С. 126–129. 15. Пропаганда // Сурма. – 1932. Ч. 1. – С. 1–2. 16. Томашівський С. За автономію українських земель при Польщі / С. Томашівський // Нова Зоря. – 1928. – 25 березня. 17. Томашівський С. Найважливіша політична задача нашого сучасного покоління / С. Томашівський // Нова Зоря. – 1928. – 1 квітня. 18. Томашівський С. Влада й культура / С. Томашівський // Хліборобська Україна. – 1922–1923 рр. – № 7–8. – С. 6. 19. Чорновол І. Українці в Галицькому сеймі: історіографічні, методологічні й політичні аспекти дослідження / І. Чорновол // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, духовність. – 2000. – Вип. 7. – С. 160–165. 20. Шаповал М. Шлях визволення / М. Шаповал. – Прага-Берлін: Нова Україна, 1923. – 71 с. 21. Яворський М. Сучасні течії серед української історіографії / М. Яворський // Криза сучасної буржуазної науки та марксизм : зб. – Х.: Держвидав. України, 1929. – С. 18–38. 22. Solchanyk R. The Communist party of Western Ukraine, 1919–1938 / R. Solchanyk. – The University of Michigan, 1973. – 364 с. 23. ЦДІА України у Львові, ф. 359 (Назарук Осип), оп. 1, спр. 17, арк. 4. 24. ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 9, арк. 32 зв. – 33.

Анатолій Марценюк

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ 1920–1939 ГГ. В ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX В.

В статье автор анализирует западноукраинскую историографию общественно-политического движения Восточной Галиции 1920–1930-х гг., иллюстрирует различные подходы в определении национальной идеи, оригинальные интерпретации государственных проектов.

Ключевые слова: Восточная Галиция, общественно-политическое движение, западноукраинская историография, первая половина XX в.

Anatoliy Martsenuk

SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENT OF EASTERN GALICIA 1920–1939 PP. IN THE WESTERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

In the article the author examines the Western Ukrainian Historiography of social and political movements in the Eastern Galicia 1920–1930, illustrates the different approaches in determining the national idea, original interpretations of state projects.

Key words: Eastern Galicia, social and political movement, Western Ukrainian Historiography, the first half of the twentieth century.